

**Opponensi vélemény Ördög Ferenc:
Tulajdonneveink gyűjtése, kiadása és kutatása
című doktori értekezéséről**

Az értekezésnek kitűnő címet választott a szerző. Példásan összefoglalja a dolgozat célját, tartalmát. Nem elsődlegesen a tulajdonnevek típusaival foglalkozik, hanem a tulajdonnevekkel kapcsolatos kutatómunka menetének bemutatásával, a nevek gyűjtésétől, tipizálásától a feldolgozás módjáig, a mű szerkezetének ismertetéséig.

Ördög Ferenc egész élete a nevek jegyében telt. Nagykanizsai középiskolai tanárként és a Nyelvtudományi Intézet féléllású munkatársaként végezte a munkát. Az adatgyűjtésben tanárok és diákok is segítettek, de mindig mindent maga ellenőrzött. Különböző megyék, első helyen Zala és Veszprém megye állt mellé, főleg az általa szerkesztett kötetek kiadásában. Néhány évig a felesége is segítette. Néha a nevek jegyében teltek az ünnepek is.

A munka méretei, sokoldalúsága és mélysége nem egy emberre szabott. Tiszteletre és elismerésre méltó Ördög Ferenc tevékenysége, hogy ezt a nagy munkát elvégezte, ezt a nagy névanyagot összegyűjtötte, ezt a sok kötetet elkészítette.

A földrajzi nevekről szólva 1977 és 2009 között a zalai kötettel együtt tudományos irányító minőségben részt vett Tolna, Baranya, Veszprém, Komárom megye, Zala megye Keszthelyi járása, Jász-Nagykun-Szolnok megye két járása, Bács-Kiskun és Pest megye egy-egy járása, valamint Győr-Sopron-Moson megye két járásának munkálataiban, öt megyében egyedül, a többiben Végh Józseffel, illetőleg Balogh Lajossal. A fenti megyék és járások köteteinek a lapszáma 8146, a települések száma 1097, a térképezett helyeké pedig 180.058. Mindezekon kívül több megye, illetőleg járás anyaga részben kéziratban, részben még gyűjtőlapokon van (tézisek 5). Hatalmas terület, óriási névanyag. Kiss Lajos a megjelent kötetek alapján azt állapította meg, hogy a „külön névvel (vagy több külön névvel) jelölt földrajzi alakulatok (objektumok) összege 600.000 körül jár”. Ehhez Ördög Ferenc hozzáteszi, hogy „legalább ennyivel számolhatunk a folyamatban eleddig még meg nem jelent kötetekben levőkkel, tehát mintegy 1 millió 200 ezerrel” (5).

Nagy gonddal és a szükséges szakszerűséggel gyűjtötték a földrajzi neveket: a szóbeli (népi) neveknek valamennyi (lexikai, morfológiai, hangtani stb.) változatát lejegyezték, ha az egyazon helynév többféle módon is használatos volt. A helybeli születésű parasztemberek ejtését így megőrizték (3). A kétnyelvű településeken felgyűjtötték a horvát, német neveket is, olyan munkatársak közreműködésével, akik beszéltek, vagy legalábbis értik a fenti nyelvek helyi nyelvjárását.

A szerző már 1961-ben összeállította azt a kérdőívet, amelyet Zala megye néprajzosainak javaslatával a régészeti leletekre vonatkozó kérdésekkel kiegészítve mind a mai napig használnak.

A helynévgyűjtés más tudományágak kutatásainak előbbre vitelét is szolgálta. Például 100 olyan falu helye határozható meg a Zala megye földrajzi nevei segítségével, amelyeknek fekvését Csánki Dezső egyáltalán nem vagy csak nagyon hozzávetőlegesen ismerte (4). Vagy: a nevekhez sok esemény, történet, dal, szólás, babona, illetve névmagyarázat, sok értékes folklór és naív adat is fűződik. A néprajzosok is felhasználhatják, sőt a nyelvészet más területei is. Számos név a gazdaság- és ipartörténet becses emlékének tekinthető (5).

A régi gyűjtések közül Pesty Frigyes XIX. század közepén készült gyűjteményét is felhasználta, illetve felhasználták. Ezeknek az ún. történeti neveknek a felvételével a kötetek értéke jelentősen megnőtt, a Pesty-féle névanyag is felértékelődött, mert amelyeket tudták, azokat a mai nevek segítségével lokalizálták.

A szerző jelentős tette Csánki Dezső „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában” című hatalmas műve helynévmutatójának összeállítása. Ez 2002-ben jelent meg. Ezután már „csak” Csánki művének, illetve a helynévmutató névtudományi feldolgozása van hátra.

Ördög Ferenc a személynévgyűjtés és -feldolgozás területén is nagyot alkotott (vö. Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973). A gyűjtés a szerző 1973-ban megjelent kötetével lezárult. 1975-ben került a kezébe egy munka, amelynek nyomán elindulva a Veszprémi Püspöki Levéltárban hatalmas névanyagot talált, különösen az 1757. és az 1771. évből. Ennek is utánanézett. E nevek összegyűjtését Pázmány Péter rendelte el az 1625-ben kiadott Rituáléjában. A plébánosok településenként és házanként név szerint, az életkor, a társadalmi helyzet, a felekezet feltüntetése stb. mellett családonként, illetve személyenként összeírták a lakosságot. Ezt a hatalmas névanyagot megyei munkatársak segítségével — a szerző

által összeállított gyűjtőlapokra írva — összegyűjtötte, majd mutatókat készített belőle (családnevek, keresztnévek, helynevek, szentek és ünnepek mutatója, szó- és tárgymutató), (8). Ez a nagy munka meglehetősen időigényes is volt. A nyomdai munkálatokkal együtt 22 évig (1976—1998) tartott. Ennek eredményeként 309 településről 789 összeírásból kb. 190—200 ezer név gyűlt össze.

Ördög Ferenc fontosnak tartja a névstatistikát. Az ő szavaival: „Legfőbb vizsgálati eszközömnek ... a névstatistikát és a névföldrajzot jelöltem meg. E kettő együttes alkalmazásával megrajzolható egy-egy név/névtípus adott időben és adott területen megjelenő szórtsága vagy tömbösödése, illetőleg jelenségnyalábja. Ezeknek a névföldrajzi térképeknek az egymásra helyezése révén várhatóan leolvashatók a tájegység, nagyobb terület különböző jelenségei, melyek összességét onomato-dialektológiának nevezem” (8).

A személyneveken belül sokat foglalkozott a családnevekkel. Nemcsak azok eredetével, elterjedtségével, helyesírási kérdéseivel, hanem nyelvjárástörténeti felhasználhatóságukkal is. A több ezer göcseji és hetési ragadványnevet vizsgálva elkülönítette a motivációkat (a névadás indítékait) a nyelvi eszközöktől. Ezt az eljárást a családnevek tipologizálásakor is érvényesítette. Megállapította, hogy az alsóbb rétegekben a motiváció elsősorban a vándorlás, költözködés, a felsőbb rétegekben pedig a birtokra való utalás. Ezt a kiadásra kész Csánki-családnévindex is bitonyítja (10).

Különös érdeklődéssel foglalkozott a népnévből és a puszta személynévből alakult családnevekkel, valamint azzal, hogy a társadalmi tagolódás szerint mutatnak-e eltéréseket családneveink. Azt a nyilvánvaló állítását, amit sokan nem így értelmeztek, hogy ha formáns nélküli szláv személynévből keletkezik helynév, akkor a helynév már nem minősül szláv eredetűnek, előadássorozatban is terjesztette. Többek között Budapesten, az ún. fiatal nyelvészek „Bokor” nevű körében, amire én is szívesen emlékszem. Ezzel kapcsolatban így fogalmaz a szerző: „Az olvasók [Kiss Lajos szótárának olvasói] a szláv puszta személynévi alapú helynevet szlávnak értelmezték, a szakemberek természetesen nem, mert tudjuk, ha egy tulajdonnévi szófaji alkategória átkerül egy másik tulajdonnévi alkategóriába, nem hozza magával eredeti szófaji hovatartozását” (a hosszabb tézisek 13). A tulajdonnév és a szófaj többek által vitatott összefüggésének kérdésére kérdeznék rá: hogyan gondolkodik erről Ördög Ferenc? Nem ez a névtan legfontosabb kérdése, de össznyelvészeti szempontból választ igényel.

Dr. D. Mátaí Mária
egyetemi docens

habil. akadémiai doktor